

А.Ш.Асқарова, Қ.С. Құлманов

*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Астана, Қазақстан
E-mail: altynai-74@mail.ru*

Қазақ әңгімелеріндегі мистикалық мотивтер

Аңдатпа. Мақала қазақ әңгімелеріндегі мистикалық мотивтерді талдауға арналған. Авторлар салыстырмалы-тарихи, герменевтикалық, тарихи-функционалдық тәсілдер негізінде қазіргі қазақ прозасының әңгіме жанрындағы мистикалық сарындардың қолданылу ерекшеліктерін зерделеген. Зерттеу жұмысына әлемдік және отандық әдеби үлгілер арқау болған, олардың бастау көздері, өрбу эволюциясы мен заманауи трансформациясы тізбектеле көрсетілген. Эзотериялық, діни тұрғыда игеру жүйелері талданып, иррационализм принциптерін ұстанған мистикалық сарындағы туындылар негізге алынған. Қазақ мистикасының ерекшелігі – тәңірлік таным жоралғылары мен мұсылмандық-сопылық дәстүрлерден бастау алатынында. XX ғасыр мен XXI ғасыр басындағы қазақ қаламгерлерінің мистикалық сарындағы әңгімелері салыстырмалы тұрғыда зерделенген.

Сонымен қатар, мақалада қазақ және шетел туындыларындағы мистикалық желілерін сипаттау арқылы мистиканың жалпы табиғаты мен мәні ашылған. Мистиканың әдебиетпен байланысы қарастырылып, әңгімелер құрылымдағы көркемдік қызметі айқындалған. Қазақ қоғамы, адам психологиясы, адам тағдыры суреттелген Оралхан Бөкей, Мұхтар Мағауин, Нұрғали Ораз, Қойшыбек Мұбарак әңгімелеріндегі мистикалық желілер негізге алынған.

Түйін сөздер: мистика, мифология, иррационализм, әдеби әдіс, типология, әңгіме, мистикалық сюжет, мистицизм, рухани құндылық, өмір құбылыстары, шетел мистикасы.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-678X-2023-145-4-109-120>

Кіріспе. Жиырманшы ғасырдың соңғы ширегінде рухани мәдениеттің дамуында ерекше белгілі бір өзіндік тенденциялар орын алды: мистицизм, мифология, магия, эзотеризм, оккультизм, мифтер сияқты құбылыстар қайта жаңғыра бастады. Бұл үрдіс әсіресе бұқаралық сана салаларын басып алды. Осы құбылыстардың бірі – мистика феномені әсіресе кино мен әдебиет бағытында маңызды орынға ие. Яғни, мистика, мистицизм - діни, эзотеризм, оккультизм ұғымдарымен жиі қолданылады. Әдебиеттегі мистиканың ерекшелігі – сана арқылы сезіммен түйсініп, адамның жан дүниесіне әсер ету маңыздылығында. Мистикалық мотивтер ежелгі дәуір әдебиетінен басталатыны зерттеу еңбектерде жазылып жүр. Қазақ әдебиет тарихында мистикалық сюжеттер ежелгі және ауыз әдебиетінде көрініс тапқан. Көркемдік әдістің негізгі ұстанымы - жақсылық пен жамандықтың қақтығысы және адамтану, адамның жеке таным мәселесі болып табылады.

«Мистика – адамзаттың рухани саласындағы ең күрделі құбылыстардың бірі және адам өміріндегі әр түрлі салаларымен: дінмен, ғылыммен, өнермен байланысты. Себебі, кең, әрі көп қырлы, түбіне жету үшін тереңдікті қажет етеді, сонымен өте қауіпті тақырып, өйткені ол зерттеушіні сан қилы ойға жетелеп, жалған ғылыми ойдан шығару жолына да жетелейді. Мистика тақырыбындағы туындыларды діни, мифологиялық, философиялық дәстүрлердің аясында қарастырған жөн. Шығармалардағы мистикалық сарынды зерттеу барысында көркем туындының көрінісі ретінде, сюжетке көңіл бөлген маңызды. Мистицизмді психологиялық, дүниетанымдық және поэтикалық құбылыс ретінде де қарауға болады. Сюжеттік мистицизм – кейіпкер мен сюжет арасындағы қосымша, жұмбақ, фабуладан тыс қарым-қатынас, оның нәтижесінде түс, персонаждың түйсігі немесе сезінуі алдағы оқиғалардың жасырын қозғаушысы болады, бірақ оның реакциясы емес, сырттай бір-бірімен қатыссыз құбылыстарды байланыстыра отырып, құпия мистикалық байланыстарды тудырады»[1].

Ежелгі шетел және отандық әдебиетте көрініс тапқан мистикалық сюжет, мотивтердің қазіргі қазақ прозасында көркемдік әдіс ретінде адамзат туралы түсінік және өмір құбылыстарын суреттеуде өзіндік ролі ерекше. Қызығушылық тудыратын, сонымен бірге зерттеуде қиындық тудыратын ерекше тың тақырып болып табылады. Шетел ғылымында психологиядан бастап, дін тарихына дейін әртүрлі салаларда мистика, мистицизмге арналған еңбектер баршылық. Ғылыми еңбектерді бірнеше салаға бөлуге болады. Сондай-ақ, ХХ ғасырдың ортасынан бастап шетел әдебиетінде мистицизм феноменін зерттеудің бірнеше мектептері немесе тәсілдері қалыптасқан. Қазақ прозасындағы мистиканың көркем тәсіл ретіндегі қызметі және әдеби мистиканың ерекшелігі тақырыбында зерттелген жұмыстар көп кездеспейді. Көркем прозадағы мистикалық желілер де қарастырылмаған. Сондықтан, мистиканың қазақ прозасындағы ролін зерттеу өзекті тақырыптардың бірі болып табылады.

Зерттеу әдістері. Мақаламыздың тақырыбын ашу негізінде салыстырмалы-тарихи, герменевтикалық, тарихи-функционалдық тәсілдер мен психологиялық әдістер қолданылды. Мистиканың мағынасы мен философиясын ашу мақсатында отандық және шетелдік ғалымдардың зерттеу еңбектері қарастырылып, салыстырмалы түрде өзіндік түйіндер жасалды. Зерттеуде қолданылған ғылыми еңбектердің негізінде мистикалық көркем шығарманың адам үшін маңызы айқындалып, сонымен қатар мистиканың орны мен оның қызметі жалпыланды. Ғалымдардың мистика жайлы көзқарастары мен пікірлерін жинақтай келе, мистикалық дүниетаным жаңа ғылыми зерттелген мәселені шешуге немесе адамзаттың жер бетінде сақталуына, қазіргі өркениеттің жаңаша дамуына әсер етуі мүмкін деген түйінге келдік.

Мақалада қолданылған әдістер арқылы мистиканың мәдени дәстүр ретіндегі белгілері, маңыздылығы анықталып, мистика феноменінің негізі ретінде мистикалық тәжірибе концепциясын қазіргі қазақ прозасының даму тенденциясымен байланыстыра қарастырылды.

Психологиялық әдіс арқылы мистикалық туынды жазудағы автордың ойы мен көзқарасы танылып, әңгімелердегі адам келбеті мен рухани дүниесі ашылды.

Герменевтикалық, салыстырмалы-тарихи әдістер қазақ және шетел мистикалық туындыларындағы тақырыптық-идеялық, семантикалық ұқсастықтарын, ұқсас мотивтерді бір арнада қарастыруға мүмкіндік берді. Сонымен қатар, осы тәсілдер негізінде қазақ әңгімелеріндегі мистикалық желілер талданып, мистицизмнің көркемдік деңгейі сараланды.

Талқылау мен нәтижелер. Өнер түрлері ішіндегі сөз өнерінің орны айрықша. Өмір мен әлемнің сан алуан құбылысы сөз арқылы көркемделеді. Барлық өнер көрінісін сөз өнері жеткізе алады. Сөз өнерінің құралы – көркем әдіс-тәсілдер. Суретші әлемнің, адам мен өмір болмысын жеткізуде көркемдегіш тәсілдерге жүгінеді. А.Байтұрсынұлы «Әдебиет танытқыш» кітабында «Өнердің ең алды сөз өнері деп саналады. «Өнер алды қызыл тіл» деген қазақ мақалы бар. Мұны қазақ сөз баққан, сөз күйттеген халық болып,

сөз қадірін білгендіктен айтқан. Алдыңғы өнердің бәрінің де қызметін шама қадарынша сөз өнері атқара алады, қандай сәулетті сарайлар болсын, қандай сымбатты я кескінді сүгіреттер болсын, қандай әдемі ән-күй болсын, сөзбен сөйлеп, суреттеп көрсетуге, таныстыруға болады. Бұл өзге өнердің қолынан келмейді» [2, 238] – деген пікірі, көркем сөздің атқарар қызметін айқындап, жоғарыдағы тұжырымызды дәйектей түседі.

Жазушы өмір мен дүниеден түйгенін ақылы мен қиялы арқылы жеткізеді. Ойдағы, қиялдағы идеяны тілмен жеткізіп, ашу өте қиын. Асқан сөз өнерпазы болу мен шеберлікті қажет етеді. Осыған орай әр жазушы шығарманың тақырыбын ашу мақсатында әдеби көркем тәсілдерді шебер қолданады. Әр жазушының сөз түзу салты, өзіндік стилі болады. Мысалы, Д.Исабеков шығармаларындағы кейіпкерлер жан дүниесі мен сырына терең үңілу үшін психологизм әдісіне жүгінеді.

О. Бөкейдің «Қар қызы», «Атау-кере», «Кербұғы», «Сайтан көпір» т.б. прозалық туындыларында мифтік сарын көрініс тапқан. XX ғасыр 1950-80 жж. авторлар көркем туындыларында қоғам келбетін, тарихи оқиғаларды әрқилы әдіс-тәсілдер арқылы жеткізудің өзіндік себебі де болды. Кеңестік кезеңдегі тоталитарлық жүйе қалыптасып, өнер мен мәдениет құлдырап, адам санасын тежеп, бір идеология бағындырды. Өмір құбылысы мен адамтану мәселесін шынайы суреттеу, қоғам келбетін бейнелеу, тарих беттерін жазу кеңес өкіметін әшкерлеу болып табылды.

Мысалы, О. Бөкейдің «Қар қызы» повесінің идеясы табиғатпен үндестікте ашылып, ақылға сыйымсыз мистикалық сюжеттер кездеседі. Бір кездері із түссіз жоғалып кеткен қыздың рухы ауылды кезіп жүруі, ауыл жігіті Нұржанның қыздың сыңсып айтқан ән әуенің түнде естуі. Және жоғалған қыз оқиғасын ауыл адамдары «Қар қызы» деп аңызға айналдырған. Ауылға шөп әкелеміз деп кеткен үш жігіт боранды күнде адасып, қырық градус аязда өлейін деп жатқан жерінен тылсым күш иесі, жұмбақ қар қызының Нұржанды оятуы сияқты сюжеттер мистикалық желімен жазылған. Жазушы Ұлы отан соғысының зардабын, адамдардың психологиясын, қарама-қайшы адам бейнесін жеткізу мақсатында романтикалық, реалистік, мифтік, мистикалық, философиялық тәсілдерді қолданған [3].

Мистика грек тілінен аударғанда «жұмбақ, қасиетті рәсімдер» деген мағынаны білдіреді. Мистика негізінде адамның тылсым күштерге сенуі және табиғаттан тыс құпия сырларға еніп, қарым-қатынас жасай алу қабілеті сияқты мәнге ие. Сонымен қатар, мистика дінмен, рухтармен байланысты. Бұл тәжірибені негіздеуге және түсінуге арналған теологиялық және философиялық ілімдердің жиынтығы мистицизм деп аталады. Мистицизм мистиканың теориялық негізі болып табылады. Екінші жағынан мистика әлемді тануға бағытталған білімнің ерекше тәсілі деп айтсақ болады. Және діни қасиетті тәжірибе, табиғаттан тыс тіршілік иелерінің болуы деген сенімді білдіреді.

Мистицизм – ғылыми және күнделікті түсіндіруге келмейтін әртүрлі табиғаттан тыс құбылыстарды білдіретін өте кең ұғым. Мистицизм сондай-ақ, мұндай құбылыстардың осы өмірде «орны мен белгілері бар» деген сенімді ұялатады. Бұл аруақтар, рухтар және басқа әлемнің «өкілдері», сондай-ақ, тағдырдың белгілері, көріпкелдік, реинкарнация және т.б.

Екінші жағынан мистиканы иррационалдық ұғым деп айтсақ та болады, яғни білім мен ғылымның өресі жете қоймайтын, санадан тысқара дүниелер кездеседі.

Қазіргі әңгіме жанрында мистикалық мотивтегі туындылар жазылып, қазақ әдебиет тарихында өзіндік орны қалыптасуда. XX ғасыр басында қазақ проза жанрында мистикалық сюжеттегі туындылар жазыла бастады. Қазақ әдебиетінің поэзия, проза, драматургия жанрына үлес қосқан Ж.Аймауытовтың «Елес» әңгімесінде мистикалық сюжет кездеседі. Шығарма автордың баяндауымен берілген, елдегі болып жатқан жағдай кейіпкердің ойымен суреттелген. Жайылып кеткен ойын жинақтай алмай, мақала жазуға қаламы жүрмей отырған кейіпкер. Бұл бейне сол кезеңдегі қолына қалам ұстаған азаматтар образы еді. Осы кезде ғайыптан бір кісі пайда болады. Не жазарын білмей отырған кейіпкерге ақын-жазушылардың адасып жүрген іс-әрекеттерін әшкерелей отырып, заманның ащы

шындығын жазуға жол сілтейді де, елес жоқ болады. Осы тұста жазушы себеп-салдардың толық ашылуы үшін, шығарма шешімін мистикалық туынды кейіпкері «елес» бейнесі арқылы жеткізген [4].

Мәселен, 18 ғасырдың ортасында Англияда бастау алған мистикалық романның кейіпкерлері елес, вампирлер немесе мұңды адамдар, өмірлері жұмбақ монахтар болған. Иоган Гётедің «Фауст» шығармасында басты кейіпкер доктор Фаусттың елес болып келетін Мефистофельмен дос болуы, немесе Оскар Уайльдтың «Портрет Дориана Греядағы» Дориана портрет бейнесіндегі елеспен сырласуы.

XX ғасырдың екінші жартысында қазақ әдебиеті тақырыптық және көркемдік тұтастығы жағынан қалыптасып, көркейген кезең. Осы дәуірде шығармаларына мистикалық мотивтерді арқау еткен жазушылар О.Бөкей, Т.Әбдік, Д.Досжан әңгімелерін атауға болады. Жазушы, драматург О. Бөкейдің «Қар қызы», «Сайтан көпір», «Мұзтау» туындыларында мистикалық эпизодтар кездеседі. Қазақ прозасына тарихи, әлеуметтік және ұлттық болмыс тақырыбында қалам тербеген жазушы Д.Досжанның «Кешірім» [5] атты әңгімесінде тарихи бейне аманатын мистикалық елес бейнесі кейіпінде жеткізген. Тарихи тақырыптағы әңгімеде 1937-38 жылдары ұлт зиялыларын «халық жауы» деп айыпталып, жаппай лаңкестік сипат алған кезең сипатталған.

XXI ғасыр қазақ әдебиет тарихында «Т.Әсемқұлов «Бекторының қазынасы» әңгімесіндегі заман тағдырын суреттеудегі тылсым мистикалық күш, Асқар Алтайдың «Түсік» әңгімесі мифомистикалық сарындағы, Талаптан Ахметжанның «Сұлу мен суретші», «О дүниенің қонағы» әңгімелері қазіргі заман адамдарының келбетін суреттеген, символдық мәнге ие, Сәуле Досжанның «Үлкен үйдегі үрей», Айгүл Кемелбаеваның «Қоңыр қазы», Дәурен Қуаттың «Кірекей-Күнекей», Қойшыбек Мұбарактың «От ару», «Жат құшақ», «Айдың соңғы сәрсенбісі» мистикалық хикаяттар мен әңгімелер жинақтарында, Мақсат Мәліктің «Үшінші әлемнің тұрғыны», Мадина Омарованың «Күзгі бір кеште», «Жұмбақ», М.Байғұттың «Жоғалған ұрпақ», Нұрғали Ораздың «Сақалды қыз» атты көркем туындылары арқылы қазіргі қазақ прозасы тенденциясында мистикалық әдістің психологиялық, діни-философиялық, мәдени тарихи тәсілдері мен адамзаттың әлемге деген қарым-қатынасының концептуальдық жүйесін көруге болады. Сонымен қатар қазақ жазушыларының шығармаларынан Еуропалық әдеби үлгіні, кейбір сюжет ұқсастықтарын байқауға болады»[1].

М.Мағауин тақырыптық-идеялық салмағы ерекше көркем туындыларында қазақ ұлттық болмыс, нақыштары мен тарихи тұлғасын сомдап, қалың оқырман назарын аударған шебер жазушы. Жазушының «Елес», «Қуыршақ», «Оралу» әңгімелерінде мистикалық желілер орын алған. «Елес» әңгімесі бір оқиға желісі мен шағын кейіпкерлер арқылы туынды идеясы ашылған. Жазушының «Елес» әңгімесіне кеңес кезіндегі ауылдан келген жас қыздың қаладағы тағдыры арқау болған. Қаладағы қазақ қоғамының психологиясы және сол кезеңдегі ауылды жаулап алған жоқшылық, жұмыссыздық жағдайы да, кейіпкерлердің ішкі монологы және диалогтар арқылы ашылып отырады. Шығармада басты кейіпкердің басынан өткен трагедиялық жағдай санасына сіңіп, өмірінің жалғасына айналған. Кейіпкердің ішкі сезімі, жан дүниесі мен құпиясы мистикалық тәсіл арқылы шығарма соңында ашылады. Кейіпкердің ішкі әлемін монолог, диалог, деталь және логика-эмоционалдық тәсілдер арқылы ашу әңгіменің өзіндік ерекшелігін танытады.

«Елес» әңгімесі авторлық баяндаумен Бағиланың қайтыс болуымен басталады. Әңгіме басынан, аяғына дейін Бағиланы мұңды, өмірде жолы жоқ, қиялшыл, жұмысына селқос қарайтын адам ретінде танимыз. Өмірлік жар еткен адамы арақ ішіп, қол жұмсайтын болғандықтан айырылысып кеткен. Кейінен кездескен жігіт кішкентай қызы барын біліп, баласымен отбасы құруды қаламаған соң, балалар үйіне береді. Уақытша бердім, кейін алып кетемін деген оймен, балалар үйіне күнде қызына барып жүреді. Бір күні қызын басқа мемлекетке балалар үйіне алып кеткені белгілі болады. Көршісінің айтуы бойынша кейін қызының Ресей елінің Петербург қаласындағы балалар үйінде екені белгілі болып,

қуанышында шек болмай, бой жеткенше хат алысып тұрады. Қызы жоғары білім алады, келеді деп жүрген кезде қызы шетелдекке тұрмысқа шығып, Бағиланы тағы мұң билейді. Бағила қызын көрмей о дүниелік болады. Бағиланың шынайы келбеті, ішкі жан арпалысы мен өзіндік құпияға толы өмірі қайтыс болғаннан соң ашылады.

«Осы зираттағы маман жерлеушілер үш жерден белдеулеп салынған ақ орамалмен саумалап, мәйітті қабірге түсірді. Ақымға ыңғайлады. Жұрт қатарлы бір шөкім топырақ салған соң мен сәл-пәл шегініп тұрдым. Бейіт басына жеткен жеті-сегіз кісі, кезектесіп, көрге топырақ тастай бастады. Кенет... қабірдің бас жағында, Бағиланың жамағайын екі ағасының ортасында тұрған... бейтаныс әйелді көзім шалды. Ұзын, қонымды қара пальто киген, басы жалаңаш, қысқа қиылған қап-қара шашы бетіне төгіліп, сәл-пәл төмен қарап, мұнды кейіпте үнсіз тұр. Беті буалдыр, бірақ өте өңді, жасы отыздар шамасындағы, мойыл көз, аққұба келіншек екені байқалады. Балжан!... Келіпті, жетіпті! Қалай келеді?... Сол мезетте Есілбай қасына тасталған күрекке қарай емініп, орнынан жылжып кеткен. Қаралы әйел тасада қалды. Келер сәтте... қанша үңіле қарасам да, қабір басындағы жалғыз әйел, қаралы келіншек - Бағиланың қызы Балжан көзге түспеді. Жоқ! Жоқ.

Болуға да тиіс емес-ті. Өйткені, мен жақсы білем, Бағила байғұстың жалғыз қызы бұдан отыз бірдеңе жыл бұрын шетінеп кеткен. Өлген!...» [5]. Әңгімеде иррационалистік таным жүйесі айқын көрініп тұр. Бағила дүниені махаббетпен қабылдап, ешкімге зиян келтірмей өзінше тіршілік етеді.

Бағиланың қияли, мұңды, сорлы кейіпке түсуінің себебі бар еді. Өмірінің мәніне айналған қызы Балжан әкесі Жеңісқанның жауапкерсіздігінің салдарынан үш жасында қайтыс болған. Осы жағдайдан кейін Бағила үшін тіршіліктің жібі үзіліп, үмітсіздік жаулап алады. Жарық дүниенің саулесі, қиял әлемі болады. Қиялы заттанып, өзіндік сипатқа ие болып, шындыққа айналады. Тіршілік шеруіне ұласып, Балжан елесі анасымен отыз жыл бойы өмір сүреді. Бағиланың ауылдасы Мадияр ағай Балжаның қабір басында тұрып, бірден ғайып болғанын көргенде, ойы мың тарапқа салынып, елес, аруақ дейін десе өз көзімен көрді. Өмірден өтіп кеткен сәби Бағиламен бірге өмір сүрді. Мектепке барды, кәмететке толды, оқуын бітірді, тұрмысқа шықты. Бағила қиялы шындыққа айналып, заттанды. Өзіндік сипатқа ие болып, тіршілік шеруіне ұласады. Өзін қайта туғызған анасымен бірге жасаған елес, анасы жер қойнына кірер мезетте бір сәт қабір басында тұрады. Аруақ емес, жанды елес. «Бәрі де мүмкін, бәрі де ықтимал»[5], – деген монологпен әңгіме аяқталады.

Жазушы Бағила өмірі арқылы қоғамның қалыптасуын, адам психологиясының өзгеруін, адамзат тағдырын параллелизм тәсілімен баяндап отырған. Халықтың кеңес өкіметіне деген сенімі құрғақ қиял, елеске айналып кеткенін астарлап тұрғандай. Жазушы әңгімесінде бір ғана әйел тағдыры емес, қазақ жерінде болып жатқан мың мәселені көтерген болатын. Қазақтың ұлттық құндылықтардың жойылып, қоғамның азғындау жайы. Қазақ қызының басқа ұлтпен тұрмыс құруы, жас сәбилерін балалар үйіне беру, жетім балалардың тағдыры, қазақ қанының мұхит асып, басқа елге алып кету жағдайлары. Қазақтың дәстүрінде жоқ дүниелердің орын алуы. Өлмей жатып, өздеріне көр қазып қою. Еркектердің азғындап, жұмыссыздықтан арақ ішіп тозып кетулері және ерлік мінезден жұрдай болып, жауапкершілік деген қасиетті сезінбеуі. Ауылдың жағдайы, жастардың қалаға келіп, тағдырдың талқысына түсіп, ұрпақтың безбүйрек болып бара жатқаны шығарманың идеясы болып табылады. Шағын әңгіме жанры арқылы адамзат өміріндегі көптеген мәселелерді жинақтап, көркемдік шеберлікпен ашып берген. Елес бейнесін енгізіп, мистикалық тәсілге жүгінуі, идеал адам қазіргі таңда елес екендігін детальмен астарлап жеткізген. Әңгіме жанры аз сурет арқылы көп жайды аңғарта білетін айрықша көркемдік шеберлікті танытатын жанр.

М.Мағауиннің «Қуыршақ» әңгімесінің баяндау тәсілі ерекше. Жазушы сұрақ-жауап арқылы көркем туынды желісін дамытып отырған. Әңгіме ә дегеннен бастап өзінің тылсым сырымен тарта жөнеледі. Тылсым күш иесіне сендіру үшін көркем әдеби тәсілге сүйенген. Екі жастың бір-біріне деген ыстық сезімі баяндалады. Құрман есімді кейіпкердің жұмбақ

сұлу қызға ғашық болуы. Қыздың жетегінде жүріп, ғажап әлем сырын ұғынып, өз менін ұмытуы әсерлі суреттелген.

Оны махаббат тақырыбындағы туынды деп қарастырғанмен, шығарма үлкен мәнге ие, астарында адами құндылықтар мен парыз ұстанымы жатыр. Адамның күш-қуатының зор екендігі, кез-келген алапат күш иесін жеңуге бейімділігі пайымдалады. Адам өз бойындағы қасиеті мен дәстүрін жоғалтып алмай ыждаһатпен орынды жұмсау идеясы шығарма негізін құрайды. «Жетпегенмен емес, жеткенмен өлшеу керек... «Түс тұлкінің боғы» деген қазақ. Ғылымның анықтауынша, барлық түс – ұйқыдағы мыйдың ояу талшықтарының өткен естелігі мен болашақ қиялы. Ешқандай құпия да, сәуегейлік те жоқ. Сенің өзің. Өзіңе тиесілі сана мен таным»[6] – деп, әр адамның өзіндік өмір жолы болатынын және өз жүрегі мен танымына сүйену қасиеттерін үлгі тұтады. Құрман ақиқатты жүрекпен қабылдап сезінеді.

Құрманның өсу жолымен қатар кеңестік кезеңде қазақ елінде болып жатқан әлеуметтік-саяси ахуалды да қатар суреттеп отырған. «Университеті үздік бітірдім. Аспирантура. Үшінші жылдың соңына жеткізбей қорғадым. Енді бастаған жұмысымды одан ары тереңдетуге тиіс едім. Бірақ мен сол шіркіннен қаралай шошындым. Біздің ауыл ғой, қаншама заман бойы атом сынағының астында келді. Мен көз ашып, ес білгелі тарсыл-гүрсіл. 1953 жылы тамызда, мен он екі жастамын, қуатты сутегі бомбасын сынау кезінде бүкіл ел ауып көшті, сіздің ауыл мен біздің ауыл қалай ию-қию араласқанын білесің. Қазір демократ, гуманист деп бүкіл Батыс көтеріп жүрген қанішер Сахаровтың шаруасы екен. Менің «ғылымым» да сол төңіректен, Яғни, жалпақ адамзатты айтпайын, өз ауылымды ғана емес, бүкіл қазақты құртатын дию-пері қаруды жетілдіру саласында жұмыс жасауым қажет екен. Бәлкім, ғылым деп, атақ-абырой деп, кірісіп кетуім де мүмкін еді, көзіммен көрген тағы бір сұмдықтар болды. Кешегі, бірде сен айтқандай, Отан емес, орыс-герман соғысында біздің ағайындарды алға салатыны сияқты, бұл жерде де ең қатерлі тәжірибелерді «тегі төмендерге» жасатады екен. Мен сондағы ядролық орталықта қазақтың бір ғаламат жігітімен ұшырастым. Сөз ыңғайынан байқағаным, Ақмоладан, Москва университетін бітіріпті, жиырма жеті жасында ғылым докторы, отызында – СССР Мемлекеттік сыйлығы, мен көргенде отыз төртте, басы аппақ құдай, өңі – сүлік сорғандай, қаны ... ақшыл, яғни, үнемі алғы шепте болған себепті, тиесілі сыбағасын алған. Атақтан не пайда, сыйлықтан не қайыр, керек десеңіз, таяу төңірек, шектеулі кісілер ғана біледі, бар еңбегі құпия, тіпті, аты-жөнінің өзі. Искандер Искандерович дейтін. Аты Ескендір болса керек, ал әкесі, әрине Ескендір емес. Сол ағамыз айтты, бір тұста, қалт еткенде. Кандидаттығыңды ала салысымен қаш. Тамырыңа балта шабылмай тұрғанда туған еліңді тап» [6] - деп, баяндалған. Осылайша, шығармадағы кейіпкерлердің ой-өрісі, мінез-құлқы, көңіл-күйі арқылы сол кезеңдегі әлеуметтік өмір мен сыртқы жағдайлар туындап айшықталған. Олардың рухани әлемінде өзгеріс, биік сезім, асқақ қиял бір-бірімен түйісіп, кейіпкер жан дүниесінің, мінез-құлқының, сезім қимылының диалектикасын жеткізетін әдемі өрнек қалыптастырады. Яғни, иррационализмнің сипаттары басым, иррационализм рухани құндылықтарды сезіммен қабылдау, нәзік иірімдермен ұғыну, жүрек пен ақылды қатар ұстау сияқты дүниетаным тұтастығымен ерекшеленеді.

Мистикалық әдебиет адам бойында үрей туғызу ғана емес, қорқыныш пен үрей арқылы адам санасының түкпіріндегі шынайы болмысын көрсету шеберлігіне ие. Қазіргі қазақ прозасында заман талабына сай жаңашыл формада жазып жүрген Қ. Мұбарактың «Суретші» әңгімесі мен Н. Гогольдің «Портрет» повесіндегі үндескен тұстарын байқауға болады. Таңғажайып талантты суретші мен ұстазының арасындағы ерекше байланыс желі тартады. Суретшінің қаламынан туған суретіне жан бітіре өрнектеуі, сұлу қыздарды бейнелеген портретін шарайнаның алдына қойса болғаны, айнадан сол сұлу шығар еді. Әрі оның құзырында болатын.

Бірде суретші көне мұрағаттан мыс табақтың бетіне салынған ертедегі бір ханшаның суретін көріп суретке түсіреді. «Осы заманнан он бес ғасыр бұрынғы ханшаның қызығына батқысы келді. Сурет үстеліне отырды да, жайлап сала бастады. Салып болып, қайта

қарады. Қыз қолындағы не? Бәлкім айна шығар деп ойлады да, шарайнаның алдына әкеп қойды. Айнадан шәлі жібекке оранған ханша өзіне қарай тәкаппар басып шығып келе жатты. Ханшаның айдай жамалы оны есінен таңдыра жаздады. Ерекше бір құштарлықпен ханшаның қолынан бас салды. Оқыс қимылдан шошып қалған ханшаның қолындағы зат тарсетіп шарайнаның алдына түсті. Ханша бөлмені айнала қашты. Ұзын бұрымы суретшінің қолына енді ілінгенде шарайнадан арыстандай ақырып сақтың қияқ мұртты сарбазы шығып, беліндегі қанжарын жұлып алды да, суретшінің басын шауып тастады. Ханшамен жылап қоштасты. Мүрдені шар айнаның алдына әкелген сарбаз қолқа тамырдан атқақтап жатқан қанға бармағын малып: «Өнеріңе рахмет! Біз бостандыққа келдік!» [7, 235 б.] деп жазды. Бұл адамдардың қанағатсыздығы мен тойымсыздығы еді. Шағын әңгімеде қазіргі рухани қажеттілік туындаған заманда, ғажап бір тылсым күштің болғанын қалағандай.

Ағылшын жазушы Оскар Уайльдтың әлемге есімін әйгілі еткен туындысы «Дориан Грей портреті» [8] романы мистикалық мотивтерге толы. Шығарма идеясы адамның сыртқы сұлулықтың астарында жасырын жатқан, шынайы келбетін танытуды мақсат тұтқан. Яғни, адамның қалауы мен «Мен» қабаты ашылған. Н. Гогольдің «Портрет» [10] атты повесінде реализм мен мистика желісінде зұлымдықпен, адамның тойымсыз пиғылымен күресі туралы жазылған. Өмірі жоқшылықпен өтіп жатқан талантты суретші Шукин ауласынан шал портреті кестеленген картина сатып алғаннан бастап жағдайы күрт өзгереді. Суреттегі адамның таңғажайып көздері тірі адамның көзінен кесіп алғандай көрінеді. Түнде суретші Чартов суреттегі адамның қорқынышты екі көзі өзіне қарап тұрғанын көреді. Портрет ішінен шығып, қасыңа отырады. Қолындағы қапшықтан көп бүктемелерін ала бастайды, әр көк қағазға оралған бүктемелерде «1000» алтын монет деген жазбаны байқайды. Картинадағы адам суретшіні байлыққа кеңелтеді, өмірі күрт өзгереді. Байлық Чартовты әлемге танытады, көзін шел басады. Жаратқанның берген ең қымбат сыйы – талантын жалған мақтанға ауыстырады. Бірақ еңбексіз келген байлықтың сұрауы мен жаратушы алдындағы парыз жанын жай таптырмайды.

Шетел әдебиеті тарихында мистикалық прозаның негізін салушылардың бірі – 19 ғасыр жазушысы Эдгар Аллан По. Жазушының мистикалық туындыларының ерекшелігі оқырманды терең ойға, сенуге, армандауға жетелейді. Шығарма желісі оқырманды мистикалық-готикалық әлемге апарды. Сонымен қатар психологиялық, логикалық, ғылыми-фантастикалық және шығармаларында сарказм кездеседі. Эдгар Аллан По қаламынан туған шығармалар: «Ашероветар үйінің құлауы», «Лигейя», «Қара мысық», «Мистер Вальдемармен болған шындық», «Құдық және маятник», «Морг көшесіндегі өлім», «Алтын қоңыз» т.б. Шығармаларындағы мистикалық сарын кейіпкерлердің өлімімен байланысты және жазушыны толғандырған мәселелер көрініс тапқан. Мысалы, жазушы қатты ұйқыға кетіп, тірідей жерленуден қорыққан. Яғни, көрден қайта шыққан әйел, құпия өлім, өлген адам жанының тірі адам тәніне ауысуы, уақыттың тоқтап қалуы секілді оқиғалар жазушы шығармаларында жиі бой көрсетеді.

Американдық жазушы Эдгар По туындылары символдарға толы. Құпияға толы туындылары оқырманды ойлауға, армандауға үйретеді. Жазушы өмірдің жарқын тұстары мен қараңғы түнегін бейнелейді. Оның кейіпкерлеріне өлім рухы әсер етеді, әңгіме идеясын, оқиғаның мәнін ашу жағын оқырманның өзіне қалдырады. Түсініп, қорытындылауға септесетін детальдарды шебер қолданданған. Жазушы шығармашылығында «қара мысық» пен «қара қарға» көп кездеседі. Ежелгі әдебиетінен белгілі қара қарға өлілер әлемінің жаршысы ретінде бейнеленеді.

Ал жалпы қазақ халқында мысыққа қатысты «мысық тілеу», жануар мінезіне қарай «мысық табан» сияқты әралуан ұғымдар кездеседі. Мысыққа бір сақтықпен қарайды, оның тылсым құдіретіне деген сенушілік бой алған. Қазіргі уақытта ғалымдар тарапынан мысықтың адамға қатысты жағымды қасиеттері жайлы көптеген факторлар жызылған. Мұхаммед (с.а.с.) пайғамбардың да ерекше жақсы көретін жануары болғаны діннен белгілі.

Қара мысық – эзотерикалық символ. Өйткені, тіпті ежелгі Египетте де олар Құдаймен байланысты болған, құрмет тұтқан және мумияланған екен. Мысықтар басқа әлемнің

«қонақтарын» көреді деп саналады. Эдгар Аллан Поның символдар әлемі өте алуан түрлі және жұмбаққа толы. Жазушының «Қара мысық» әңгімесінде мистикалық қара мысық арқылы бұл жануарларға жұмбақ және басқа әлеммен терең байланыс тән екенін бейнелеген. Мысықтың көркемдік бейнесінде шынайы және мистикалық қасиеттер қамтылған. Басты кейіпкер өмірінде күнделікті болып жатқан сәтсіздікті, үнемі жолы болмау, қиындықтан арыла алмаудың себептерін іздей бастайды. Оның мінез-құлқының күрт өзгеруінің барлығына кінәлі қасынан екі елі қалмайтын мысық досы Плуто деп есептейді.

Бір күні әдеттегідей мас болып келген кейіпкер мысығына ашуланып, тұла бойындағы кек кеудесіне сыймай, аяуандық жасайды, мысықты алқымынан қылқындрып қысып ұстап тұрып, бір көзін пышақпен ойып алады. «Бірте-бірте мысықтың жарасы да жазыла бастады. Рас үңірейген көздің ұясын көргенде зәрең зәр түбіне кетеді. Әйтсе де, ауырғаны басылғанға ұқсайды. Ол бұрынғысынша үй ішін кезіп жүреді, бірақ мені көрді дегенше зыта жөнеледі. Менің жүрегім аяушылықтан әлі жүрдай бола қоймаған-ды, сондықтан бір кезде маған үйір мақұлықтың енді өшпенділігін жасыра алмай, зыта жөнелетіндігіне алғашқыда өкініп те жүрдім. Әйтсе де, бұл сезім орнын көп ұзамай өшпенділік басып алды. Содан барып мені мүлдем құрдымға құлдыратып тыну үшін бойымда қасарысқан қарама-қайшылық рухы пайда болды. Философтар оны елемейді. Ал мен болсам, қарама-қайшылықтар рухы әмәнда адам жүрегіне қозғау салатын құдіретті күшке, бөлінбес, бастапқы қабілетке немесе адамның өз табиғатын танытатын сезімге жататынына жан-тәніммен алғаусыз сенемін. Талай мәрте жағымсыз немесе тек олай жасауға болмайтыны үшін ғана еш себеп-сылтаусыз, мән-мағынасыз жүздеген әрекеттер жасамаған кім бар? Ақылға қонбайтын нәрсені, заңды бұзуды тек тыйым салынғаны үшін үнемі аңсап тұрмаймыз ба осы? Сонымен, мүлде менің түбіме жету үшін бойымда қарама-қайшылықтар рухы пайда болды. Адам сырын ұғып болмас өзін-өзі қинауға, азаптауға – өз табиғатын қорлауға деген осы бейімділік, әйтеуір жамандық жасау үшін жамандыққа бейімділік – тілсіз бейшара мақұлықты азаптауды әбден шегіне жеткізуге итермеледі» [10, 205 б.]. Бұл әрекеті жан дүниесіне бәлендей із қалдырмай, кейін мысықты азаптауын тоқтатпай, мойнына тұзақ салып, асып қояды. Мысықтың елесі оның өмірінің сорына айналады. Мысықтың елесімен күресем деп әйелін өлтіреді.

Жазушы ойының ерекшелігі – адам өз тағдырының иесі, оның жүрегінде сенім, өзіне деген сенімділік, жауапкершілік және шексіз махаббат мәселесін алға тартады. Біреуді кінәлау адам санасын тығырыққа, түнекке алып келеді.

Орыс жазушы Г. Злобин «Кезінде дарынды жазушының замандастары да Эдгар Поның шығармаларындағы фантазия, қиял мен фактілер логикасын бір-бірімен астасып, ерекше біте қиюласып жататынын атап көрсеткен болатын. Оның творчествосындағы осындай өзіндік ерекшелікті байқаған Достоевский де, жазушының қиялдау қабілетінде біз бұрын-соңды ешкімде кездестірмеген өзіндік ерекшелік бар, ол-егжей-тегжейлі терең ойлаудың құдіреті деген еді. Шынында да қиялдың өзі де сол егжей-тегжейлі терең ойластыру жүйесі арқылы нақты материалдық сипатқа ие болатын. Жазушы шығармаларында жиі қолданатын мистификациялық әдіс те осыған қызмет етеді» [11, 7 б.] деп Эдгар По туындыларындағы көркемдік тәсілдердің рөлін айқындап берген.

Қойшыбек Мұбарактың «Тарғыл мысығы» мистикамифологиялық әңгімесінен ертегі желісін кездестіреміз. Басты кейіпкер Ерлан мен көрші қыз Мәлике (Мәликенің аяқ жағы жылан денелі) екеуі арқылы әңгімеге өрбіген. Ерлан қанша жыл көрші тұрған үйде бойжеткен қыздың барын білмеген. Ата-анасы ажырасып отырған қыз түнде жыланға айналады. Түнде қыздың өмірі басталады. Су астындағы тіршілікке барады, жан-жануарлар өмірін көреді. Бірақ адам болып жаралған Мәликені жазушы адам өміріне араластырмайды.

Жазушының қызды жылан кейіпіне енгізудің сыры неде? Жылан – мифологиялық танымның негізі. С.Қондыбай «жылан культі – арғықазақ мифологиясының басты сипаттарының бірі» деп жазған. Сонымен қатар жылан образының кейбір функцияларына

тоқталып, анықтама берілген. Зерттеушінің еңбегіне сүйенетін болса, әңгімедегі Мәлике – жыланның тотемдік сипаттағы образы. Суға байланысты жылан қыз – ол ата-баба рухы ретінде адамдарды қорғайды. Малике – адамзаттың адам қалпын сақтаушысы. Қазіргі кездегі адамдардың өзімшілігі, айналада не болып жатқанын аңғармауы, мән бермеуі.

«Жалпы, адамдар қызық... Жер бетінде тек біз ғанамыз деп түсінеді... Қарашы анау кәрі еменнің басына, нені көрдің?.. – деп сұрады.

Мен таң-тамаша болып көзімді қайта-қайта уқалап, емен басынан жанарымды тайдыра алмай қалдым. Күндегі қалың қарғаның мекені болған емен, үстілеріне жабыстыра қап-қара шағи көйлек киінген қалың канизактар ортада отырған қара сақалды шалды айнала би билеп, той тойлап жатыр.

Бақытсыздар тек адамдар ғана. Адам болғаннан қорқады» деп жылан құйрықты қыз күрсінеді [12]. Қойшыбек Мұбарак әңгімелеріндегі мистикалық кейіпкерлері өмірдегі қилы тағдырлы адамдар жиынтығы. Мистикалық сюжеттері шындықпен астасып, адамдар арасындағы қарым-қатынасты, қоғамның адам өміріне әсері айшықталып, жақсылық пен жамандықты тиек етеді. Жазушы әр әңгімесінде оқырманды тылсым әлеміне алып кетеді. Жат әлем мен реалды өмірді байланыстыра өмір шындығын, айтар ойын ашады.

Әдебиет – адам өмірінің ажырамас бөлігі, әртүрлі күйлерді сипаттап, әр заманға тән белгілер мен ерекшелігін көрсетеді. Сол себептен, қоғамның даму процесінде әдебиет те өзгерістерге ұшырап, оның өзгерістеріне жауап береді.

Жалғыздық феномені ежелгі дәуірден әрқилы формада бастау алды. Қазақ әдебиетінде жалғыздық мәселесіне философиялық тұрғыдан тереңінен толғаған Абай, одан әрі Ж.Аймауытов, М.Жұмабаев, М.Әуезов, Ә.Кекілбаев, О.Бөкей, Т.Әлімқұлов, т.б ақын-жазушылар шығармаларына өзек болды. Қазіргі қазақ прозасында жалғыздық тақырыбын көркем шығармаларына арқау еткен жазушылар баршылық. Мысалы, қарастырып отырған тақырыбымызға орай Н.Ораздың «Түнгі жалғыздық» әңгімесінде жалғыздық сарыны мистикалық тәсіл арқылы көркемделген.

«Түнімен бірге ере келген Тыныштықтың жетегінде Жалғыздық бар еді. Ол өзі бір, қол-аяғы шидей, басы қазандай, бадырақ көз, арық балаға ұқсайтын-ды. Міне, сол бала-жалғыздық қазір жан-жағына ұрлана көз салып, әлі шамы сөне қоймаған терезелерден ішке сығалап қарап келеді...» [13, 246 б.] деп бастау алатын туынды қазіргі қоғамдағы жалғыздықты әлеуметтік-психологиялық құбылыс ретінде бейнелейді. Жазушы әрқилы тағдырға байланысты адамдардың жалғыздық кейпін суреттейді. Ұлы мен кемпірі қайтыс болып, қызы хабарласпай жүрген қарияның, сағынышы жолдас болған келіншектің, көше кезіп жүрген мас еркектің соңынан ерген жалғыздық. Жазушы жалғыздық сырын мистикалық кейіпкер әрекеті арқылы баяндайды.

«Алқаракөк аспанның түнгі бояуы өзгеріп, таң нұрына малына бастады. Қараң-құраң етіп көшеге шыққан жүргіншілердің қарасы көбейіп, қаланың шуы қалыңдай түсті. Таң алдында Тыныштықтан қапелімде көз жазып қалған Жалғыздық жан-жағына алақтап жүргенде, тасқын судай ағылып, тұс-тұстан көбейе түскен нөпірдің арасында қалып қойды. Бірақ оған ешкім назар салып, бұрылып қараған жоқ. Бәрі де өз тірлігін ойлап, өз бағытымен асығып кетіп барады.

Таңды ұйқысыз қарсы алған әдемі келіншек дастарханын тез жинап, үсті-басын ретке келтірген соң, қызметіне қарай асықты. Түндегі торығу да, түңілу де білінбейді жүзінен. Таңмен бірге оянып, таңмен бірге тірішілігін қайта бастаған сияқты.

Құс ұйқылы қарт та терезенің ар жағы ағара салысымен ескі тапочкасын аяғына іліп, тырп-тырп басып әжетханаға кірді, ваннаға кірді. Ас бөлмесінде жападан-жалғыз отырып шай ішті. Бірақ өзінің жалғыздығын сезінбейді... Енді, міне, бір бөлке ыстық нан, бір пакет сүт алу үшін дүкенге қарай келе жатыр.

Көше кезіп, әркімнің жүзіне бір жауаңдап қарап жүрген Жалғыздықты ол да танымады...» деп әңгімесін аяқтайды. Адамдар күнделікті күйбең тіршілікпен өзін де, өзгені де ұмытып, оқшауланып, өзіндік өмірден ажырап қалғандарын, ең бастысы жақындарымен байланысын үзе бастағанын да сезбей қалады.

Көркем туындылар мен зерттеу еңбектерді түйіндеп, философиялық тұрғыдан келетін болсақ, сана мен ой – адамды басқаратын күш. Ал мистика адам санасындағы қорқыныш, үрей, қуаныш сезімдерінен қалыптасады. Дәлірек айтсақ, мистика сананың өзгеріске ұшыраған көрінісі мен формасы ретінде қарастыруға болады. Жазушылар адам бойындағы осындай сезімдерді түбегейлі әрқилы тәсілдер тұрғысынан шығармаларына арқау етеді.

Қорытынды. Тылсымдық әңгімелерден негізінен әр халықтың ақиқатын көреміз десек те болады. Адам өміріндегі қайшылықтар мен қақтығыстардың мәнінен көрініс береді. Мистикалық жанрдағы қазақ-шетел прозасын салыстырмалы түрде қарастыру барысында, кейіпкердің эволюциясы мен өзгеруін, ерекше типологиялық бағыт бойынша, дәстүрлі түрде заман қаһарманы және оқиға ұқсастықтарын байқауға болады. Сонымен қатар, әр жазушы өзіне тән өнер кеңістігі болатынын да ескеруіміз керек. Қазақ-шетел мистикалық прозасында үндестіктің бірі – кейіпкерлері мен сюжеттік жағдайлар. Соған қарамастан, әр әдебиет қаһармандары мен сюжеттерінде елге, заманға тән ерекшеліктері болады.

Қорыта келе, «мистика – күрделі жанр, мысалы, мистикалық шығарманың кейіпкері дегеніміз кәдімгі кейіпкер, қаһармандарға ұқсай бермейді, кейіпкер су перісі әлде елес болуы, оқиға орны аспан не жердің жетінші қабаты болуы мүмкін, демек кейіпкер дерексіз, әлем тылсым деген сөз, содан шығар, бірыңғай мистикалық жанрда жазатын, ерекше мифтік кейіпкер тудырған жазушы аз. Жалпы мистика жазатын жазушының өзі қазақ әдебиетінде саусақпен санарлық, тіпті жазды дегеннің өзінде оны бастан-аяқ мистикалық шығарма деп тану қиын, сондықтан мистикалық элементтері бар десек әділірек болар еді» [1].

Қазіргі әңгіме жанрында жаңа тақырып аясында, соны кейіпкерлер бейнесі жасалды. Шығармалар тақырыбында ел, халық, қоғам, ұлт мәселесі қамтылды. Елі үшін күресетін, ұлттың көкейкесті мәселесі жолында жан аямайтын кейіпкерлер туды. Жоғарыда зерттеу объектісіне арналған шығармаларды осы тақырыпта жазылған деп айтуға болады. Жаңа заман көркем туындылары шындық дүниенің, қоғам мен адам тіршілігінің ақиқатын бейнеледі. Сонымен қатар, қазіргі таңда мистикалық туындылардың бірінші орындағы мақсаттарының бірі – адам санасына бағынбайтын табиғаттан тыс күштер әлемін зерттеу; адамның өз түсінігінен тыс әлемдегі орны мен мүмкіндіктерін анықтауға талпыныс; жақсылық пен жамандықтың мәңгілік қақтығысын ашу; оқырман әлемді ақылмен емес, жанмен қабылдауы; фантастикалық кейіпкерлер мен құбылыстардың көмегімен шындықтың жабық сипаттамасы; фонды, ерекше түстерді жасау; оқырмандардың қызығушылығын арттыру болып табылады.

Әдебиеттер тізімі

1. Асқарова А.Ш. Қазақ және шетел прозасындағы мистика. // Керуен - 2021. - № 4. - Т. 73 [Электрондық нұсқа]. - URL: <https://keruenjournal.kz/index.php/main/article/view/96> (Accessed: 17.08.23).
2. Байтұрсынұлы А. Қазақ тіл білімінің мәселелері. Құр.: Ғ.Әнес. – Алматы: «Абзал-Ай» баспасы, 2013. - 640 б.
3. Бөкей О. Таңдамалы шығармалар жинағы. – Алматы: «ҚазАқпарат» баспасы, 2013. - 1050 б.
4. Аймауытов Ж. Елес [Электрондық нұсқа]. - URL: <https://abai.kz/post/6818> (Accessed: 30.01.23).
5. Мағауин М. Елес [Электрондық нұсқа]. - URL: <https://magauin.com/angimeler/eles> (Accessed: 14.07.23).
6. Мағауин М. Қуыршақ [Электрондық нұсқа]. - URL: <https://magauin.com/angimeler/quyrshaq> (Accessed: 20.07.23).
7. Мұбарак Қ. Жат құшақ:әңгімелер жинағы. – Алматы: Атажұрт, 2012. – 272 б.
8. Уайльд О. Портрет Дориана Грея. Роман / Пер. с англ. Д.Целовальниковой. – Москва: АСТ, 2021. – 320 с.

9. Гоголь Н. В. Записки сумасшедшего: сборник. – Москва: АСТ, 2022. – 256 с.
10. По Э. А. Шөлмектен шыққан қолжазба. Әңгімелер. Ауд. Б. Баймаханов. - Астана: Аударма, 2003. – 256 б.
11. Злобин Г. Эдгар По — романтик и рационалист. \ \ Эдгар По стихотворения, проза. Пер. с англ. – М., 1976.
12. Мұбарак Қ. Тарғыл мысық [Электрондық нұсқа]. - URL: <https://www.minber.kz/2012/05/qoishybek-mubarak-targyl-mysyqanggime/> (Accessed: 05.05.23).
13. Ораз Н. Сиқырлы көл: Әңгімелер – Алматы: ҚАЗАқпарат, 2011. –324 б.

References

1. Askarova A.Sh. Kazak zhane shetel prozasyndagy mistika [Mysticism in Kazakh and foreign prose], Keruen [Caravan], 4 (73) (2023). Available at: <https://keruenjournal.kz/index.php/main/article/view/96> (Accessed: 17.08.23). [in Kazakh]
2. Baityrsynyly A. Adebiet tanytkysh. Comp.G.Anes [Literature guide] («Abzal-ai», Almaty, 2013, 640 p.). [in Kazakh]
3. Bokei O. Tandamaly shygarmalar zhinagy [Collection of tandem works] (KazAkparat, Almaty, 2013, 1050 p.).
4. Aimayov Zh. Eles [A ghost] [Electronic resource]. Available at: <https://abai.kz/post/6818> (Accessed: 23.05.23). [in Kazakh]
5. Magauin M. Eles [A ghost] [Electronic resource]. Available at: <https://magauin.com/angimeler/eles> (Accessed: 10.01.23) [in Kazakh]
6. Magauin M. Kuyrshak [The doll]. [Electronic resource]. Available at: <https://magauin.com/angimeler/quyrshaq> (Accessed: 20.04.23). [in Kazakh]
7. Mubarak Q. Zhat qyshaq: angimeler zhinagy [The alien hug;a collection of stories] («Atazhurt», Almaty, 2012, 272 p.). [in Kazakh]
8. Uaild O. Portret Doriana Greja [Portrait of Dorian Gray]. Novel. Translated from the English by D.Tselovalnikova («AST», Moscow, 2021, 320 p.). [in Russian]
9. Gogol N.V.Zapiski sumadshedshego:sbornik [Notes of a madman: a collection] («AST», Moscow, 2022, 256 p.). [in Russian]
10. Edgar Po. Sholmekten shykkan qolzhazba [A manuscript from a bottle]. Translated by B.Baimakhanov («Audarma», Astana, 2003, 256 p.). [in Kazakh]
11. Zlobin G. Edgar Po – romantik i razionalist [Edgar Allan Poe - romantic and rationalist]. Jedgar Po stihotvorenija, proza [Edgar Allan Poe. Poems, prose]. Transl. from English (Moscow, 1976). [in Russian]
12. Mubarak K. Targyl mysyk [A wild cat] [Electronic resource]. Available at: <https://www.minber.kz/2012/05/qoishybek-mubarak-targyl-mysyqanggime/> (Accessed: 05.05.23).
13. Oraz N. Sikyryly kol [Magic lake] («KazAkparat», Almaty, 2011, 324 p.).

А.Ш.Асқарова, К.С. Құлманов

Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан

Мистические мотивы в казахских рассказах

Аннотация. Статья посвящена анализу мистических мотивов в казахских рассказах. Авторы на основе сравнительно-исторических, герменевтических, историко-функциональных принципов исследовали особенности использования мистических мотивов в малых жанрах современной казахской прозы - в рассказах. В основу исследования легли мировые и отечественные литературные образцы, последовательно показаны их истоки, эволюция и современная трансформация. Проанализированы основы иррационального познания - системы мифического, эзотерического, религиозного освоения мира, исследованы относящиеся к ним мистические мотивы. В качестве отличительной черты казахских мистических мотивов было предложено, что его истоки лежат в обрядах тенгрианского познания и мусульманско-суфийских традиций. Были изучены мистические мотивы в рассказах казахских писателей XX века и начала XXI века, определены их типология, особенности, методы.

Кроме того, в статье раскрывается общая природа и сущность мистики посредством описания мистических линий в казахских и зарубежных произведениях. Рассматривая связь мистики с литературой, ее художественная деятельность определялась на основе казахских рассказов. Выявлена деятельность мистического метода в рассказах Оралхана Бокея, Мухтара Магауина, Нургали Ораза, Койшыбека Мубарака, в которых описаны казахское общество, психология человека, судьба человека. На основе сравнения с зарубежными произведениями сделан своеобразный вывод о сходстве общей идеи и переходе мистических сюжетов.

Ключевые слова: мистика, мифология, иррационализм, литературный метод, типология, рассказ, мистический сюжет, мистицизм, нравственная ценность, явления жизни, зарубежная мистика.

A.Sh.Askarova, K.S. Kulmanov

L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Mystical motives in Kazakh stories

Abstract. The article is devoted to the analysis of mystical motives in Kazakh stories. The author, on the basis of comparative historical, hermeneutic, historical and functional principles, explored the features of the use of mystical motifs in small genres of modern Kazakh prose - in stories. The study is based on world and domestic literary samples, their origins, evolution and modern transformation are consistently shown. The bases of irrational knowledge - the systems of mythical, esoteric, religious exploration of the world - are analyzed, the mystical motives related to them are investigated. As a distinctive feature of Kazakh mystical motifs, it was suggested that its origins lie in the rites of Tengrian knowledge and Muslim-Sufi traditions. Mystical motifs in the stories of Kazakh writers of the 20th century and the beginning of the 21st century were studied, their typology, features, methods were determined.

In addition, the article reveals the general nature and essence of mysticism through the description of mystical lines in Kazakh and foreign works. Considering the connection of mysticism with literature, its artistic activity was determined on the basis of Kazakh stories. The activity of the mystical method was revealed in the stories of Oralkhan Bokey, Mukhtar Magauin, Nurgali Oraz, Koishybek Mubarak, which describe the Kazakh society, human psychology, human destiny. Based on a comparison with foreign works, a peculiar conclusion was made about the similarity of the general idea and the transition of mystical plots.

Keywords: mysticism, mythology, irrationalism, literary method, typology, storytelling, mystical plot, mysticism, moral value, life phenomena, foreign mysticism

Авторлар туралы мәлімет:

Асқарова А. Ш. – ф.ғ.к., доцент, Гуманитарлық зерттеулерді үйлестіру бөлімінің басшысы, «Абай академиясы» ғылыми-зерттеу институты, Астана, Қазақстан.

Құлманов Қ. С. – ф.ғ.к., профессор, Практикалық қазақ тілі кафедрасының меңгерушісі, Астана, Қазақстан.

Askarova A.Sh. – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Coordination of Humanitarian Research, «Abay Academy» Research Institute, Astana, Kazakhstan.

Kulmanov K.S. – Candidate of Philological Sciences, Professor, Head of the Department of Practical Kazakh language, Astana, Kazakhstan.